

UOT 338.431.2
JEL J43

QULİYEV Ə.Ə., doktorant
Əmək və Sosial Problemlər üzrə
Elmi-Tədqiqat və Tədris Mərkəzi

KƏND YERLƏRİNDƏ ƏMƏK BAZARININ VƏ AQRAR SEKTORDA ÖZÜNÜMƏŞĞULLUĞUN İNKİŞAF MÜHİTİNİN XARAKTERİSTİKASI

Xülasə

Məqalədə əmək bazarının və aqrar sektorda özünüməşğulluğun inkişafının nəzəri-metodoloji problemləri tədqiq olunmuş, bir sıra elmi - nəzəri müddəalara münasibət bildirilmişdir. Kənd yerlərində əmək bazarının özünəməxsus cəhətləri müəyyən edilmişdir. Aqrar sektorda özünüməşğulluğun inkişafının mühit yaradan amilləri aşkar edilmişdir. Kəndin əmək bazarında təklifin sadələşdirilmiş strukturu işlənilib hazırlanmışdır. Kənd yerlərində özünüməşğul subyektlərin tərkibi dəqiqləşdirilmiş, aqrar fəaliyyətdə yeni meyillər səciyyələndirilmişdir. Rəqəmsal texnologiyaların aqrar sektorda özünüməşğulluğun struktura təsirinin bəzi aspektləri araşdırılmışdır.

Açar sözlər: əmək bazarı, məşğulluq, özünüməşğulluq, kənd yerləri, aqrar sektor, təklifin strukturu, aqroturizm, yabanı bitki və meyvələrin yığımı, rəqəmsal texnologiyalar.

GİRİŞ

Cəmiyyətin inkişafında əmək bazarının yeri və rolunun müəyyən edilməsi, onun sosial və iqtisadi funksiyalarının icrası səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində mühüm rolə malikdir. Belə ki, həyati əhəmiyyətli istehsal resursu kimi iş qüvvəsinin alqı-satqı obyektinə çevrilməsində, iqtisadi və məcmu səmərəlilik amili daim ön planda olmalıdır. Kənd yerlərində əmək bazarının fəaliyyətinin özünəməxsusluğu, onun fərqli amillərin təsirinə məruz qalması ilə yanaşı, əmək bazarının özünəməxsus xarakteristikaları ilə şərtlənir. Kənd yerlərində əmək bazarını tarazlıq vəziyyətinə yaxınlaşdıran amillər qismində özünüməşğulluğun əhəmiyyəti və rolu artmaqdadır. Özünüməşğulluq bir çox ölkələrin məşğulluq strategiyasında, işsizliyin azaldılmasının aparıcı xətti hesab olunur. Odur ki, kənd yerlərində əmək bazarının və aqrar sektorda özünüməşğulluğun inkişafı mühitinin hərtərəfli səciyyələndirilməsinə ciddi ehtiyac hiss olunur.

Kənd yerlərində əmək bazarı: formalaşma və xüsusiyyətlər

Əmək bazarı, bazar münasibətlərinin baş verdiyi virtual məkan kimi bir neçə aspektdə tədqiqatçıların diqqəti mərkəzindədir. İlk növbədə, bu iş qüvvəsi enerjisinə tələb və təklifin formalaşdığı mühit kimi tədqiq olunur. Digər cəhət bu bazarda insan münasibətlərinin, sosial xarakterinin bilavasitə iqtisadi müstəviyə keçməsi ilə əlaqədardır. Əmək bazarında rəqabətin xarakteri, əhəmiyyətli dərəcədə cəmiyyətin sosial problemlərinin həlli imkanlarını şərtləndirir. Bu bazarda münasibətlərin iqtisadi əsası dövlətin simasında cəmiyyətin imkanlarına münasibətin vektorunu müəyyən edən amildir. Həmin amilin təsirinin səciyyəvi cəhəti onun zaman parametrlərinin əvvəlcədən, kifayət qədər dəqiqliklə müəyyən edilə bilməsidir. Belə ki, əmək bazarında iş qüvvəsi konkret müddətə satılır və işçi heyəti müəyyən müddətə seçilir. Haqqında danışılan alqı-satqı prosesi, məlim olduğu kimi əmək bazarında iqtisadi agentlər arasında rəqabət mühitində tələb və təklif mexanizmi vasitəsi ilə baş verir.

Əmək bazarının sosial və iqtisadi funksiyaları ictimai inkişafa bu və ya digər dərəcədə və istiqamətdə təsir etməklə, cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafında təzahür edir. Belə ki, əmək bazarının sosial funksiyası işçi insanların rifahını təmin etmək üçün onların normal gəlir əldə

etməsinə nəzərdə tutur. Əməyin həyatı əhəmiyyətli istehsal resursu kimi alqı-satqı obyektinə çevrilməsində, iqtisadi və məcmu səmərəlilik amili daim ön planda olur. Əmək bazarında iqtisadi səmərəlilik əməyin cəlb olunması, bölgüsü, tənzimlənməsi və istifadə mərhələlərinin hər birində və onların qovşaqlarında təmin edilməlidir. Məhz bu halda iş qüvvəsinin təkrar istehsalının normal şəkildə təmin edilməsi baş verir. Əmək bazarında baş verən proseslərin nəticələrinə geniş və konkret mənada yanaşmaq lazımdır. Dar mənada əmək bazarında baş verən proseslərin nəticələrinə məşğulluğun və əməyin ödənişinin əldə edilmiş səviyyələri aid edilməlidir. Geniş mənada isə əmək bazarında baş verən proseslərin nəticələri nəinki ictimai istehsalda, habelə sosial-iqtisadi inkişafın tempi və proporsiyalarında özünü göstərir.

Əmək bazarının özünəməxsusluğu, ilk növbədə aşağıdakı cəhətlərdə təzahür edir: bu bazarda təklif demoqrafik amillərdən, əmək qabiliyyətli əhəlinin artım tempindən, onun cins-yaş strukturundan bilavasitə asılıdır; makro və mikroiqtisadi amillərlə yanaşı, habelə əməyin qiymətinə heç də həmişə bilavasitə təsir etməyən sosial və sosial – psixoloji amillər tənzimləyici rolunda çıxış edir.

Kənd yerlərində əmək bazarının tənzimləyicisi rolunda habelə, torpaq və su resursları, habelə infrastruktur ilə təminat amilləri mühüm rola malikdir. Həmin əmək bazarının fəaliyyətinin özünəməxsusluğu, təkcə onun əlavə amillərin təsirinə məruz qalması ilə məhdudlaşmır. Digər ərazilərdə əmək bazarı kimi, burada da əməyin ödənişinin dinamikası mühüm rola malikdir. Bununla belə, əməyin ödənişinin dinamikası amili kənd yerlərində əmək bazarına, bir çox hallarda həlledici təsir göstərə bilmir. Məsələ ondadır ki, kənd yerlərində əmək bazarında çeviklik şəhərlərdə və sənaye mərkəzlərində olduğu səviyyədə deyildir. İnkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq, demək olar ki, bütün ölkələrdə kənd yerlərində əmək bazarında iş qüvvəsinə tələb, işə düzəlmə imkanları şəhərlərə nisbətən daha aşağıdır. Burada “işə düzəlmə imkanları və vakansiya seçimi ciddi sürətdə məhduddur, işsizliyin artım tempi və davamiyyəti isə şəhərə nisbətən yüksəkdir və sosial məqbul səviyyəni aşır. Belə şəraitdə kənd təsərrüfatının və kənd ərazilərinin inkişafı ilə bağlı məsələlərdə kənd əmək bazarında vəziyyətin ətraflı öyrənilməsi ön plana keçir” (1, s. 475).

Kənd yerlərinin əmək bazarında əmək haqqının dinamikası, infrastruktur amili istisna olmaqla, ərazi inkişafı üzrə tədbirlərdən nəzərəcarpacaq dərəcədə asılıdır. İnfrastruktur şəbəkəsinin inkişaf dinamikasına gəldikdə isə onu qeyd edək ki, kənd yerlərində əmək bazarının həmin dinamikadan kifayət qədər sıx asılı olduğunu söyləmək olar. Bunu həm Azərbaycanın aqrar regionlarında əmək bazarının inkişaf dinamikasının, habelə qabaqcıl xarici təcrübənin ilkin təhlili, kifayət qədər ayəni şəkildə göstərir.

Kənddə əmək bazarının tarazlaşdırılması, bir çox tədqiqatçılara görə aqrar istehsalın məhsuldarlığının məşğulluq səviyyəsini azaltmayan variantda yüksəldilməsini nəzərdə tutmalıdır. İqtisadi məqsədəuyğunluq baxımından, heç də həmişə məqbul sayılmayan bu mövqenin, geniş və dərin araşdırmalara əsaslandığını da unutmaq olmaz. Bir çox mənbələrdə göstərildiyi kimi kəndin əmək bazarının əsas problemi - məşğulluğu və kənd yerlərində ümumi gəlirlərin artımını azaltmadan aqrar istehsalın məhsuldarlığının kəskin artırılması zərurətidir (2). Bazar münasibətlərinin təşəkkülü prosesində əmək bazarında, o cümlədən kənd yerlərində əhəlinin məşğulluğunda baş verən dəyişikliklər, təbii ki, təkcə müşayiətedici amil deyildir. Məhz əmək bazarında baş verən dəyişikliklər ölkədə bazar münasibətlərinin sosial-iqtisadi xarakteristikalarını şərtləndirir. Təkcə onu demək kifayətdir ki, postsovet məkanı ölkələrində mərkəzləşdirilmiş iqtisadiyyatdan liberal iqtisadiyyata keçid əmək bazarında vəziyyəti gərginləşdirmiş, belə vəziyyət isə öz növbəsində sivil bazar münasibətlərinin formalaşdığı dövrə qədər davam edən xroniki problemlər yaratmışdır.

Bu baxımdan, digər bir nümunəni ölkəmiz misalında göstərmək olar. Məsələ ondadır ki, Azərbaycanın nəinki əmək bazarında, ümumilikdə ölkənin iqtisadi və siyasi həyatında böyük nailiyyətlər üçün əlverişli şərait yaratmış torpaq islahatı mülkiyyət plüralizminin inkişafına rəvac vermişdir. Bu baxımdan, aşağıdakı mövqeni kifayət qədər əsaslı hesab edirik. “Zəruri normativ-hüquqi baza yaradılmaqla əsaslı zəmin üzərində həyata keçirilən torpaq islahatı sayəsində ölkədə 3.5 milyona qədər insan torpaq mülkiyyətçisinə çevrildi. Azərbaycanın siyasi-iqtisadi tarixində öz

layiqli yerini tutmuş “Heydər Əliyevin torpaq islahatları” modelinin özünəməxsusluğu, ilk növbədə onun məhz torpaqdan səmərəli və məhsuldar istifadəni nəzərdə tutan yeni mülkiyyətçilər sinfi yaratması, yeni torpaq münasibətləri formalaşdırmasıdır. Azərbaycanda torpaq islahatının digər xüsusiyyəti vətəndaşa yararsız və ya az yararlı torpaqlar deyil, keçmiş kolxoz və sovxozların ən yararlı və münbit torpaqlarının verilməsi oldu” (3, s.12).

Özünüməşğulluq: tərkib və aqrar sektorda yeni meyillər

Özünüməşğulluq hazırda əksər ölkələrin məşğulluq strategiyasında, işsizliyin azaldılmasında aparıcı xətt sayılır. Eyni zamanda, təcrübədən göründüyü kimi özünüməşğulluq, kənd yerlərində məşğulluğun ümumi səviyyəsini artıran mühüm amil ola bilər. Bu xüsusilə kənd təsərrüfatı istehsalına aiddir. Doğrudur, xırda təsərrüfatların üstünlük təşkil etdiyi şəraitdə özünüməşğulluğun səmərəliliyi arzu edilən səviyyədə olmaya bilər. Belə ki, xırda təsərrüfatlarda texniki təminat səviyyəsi və innovasiya yönümü aşağıdır. Elmi əsaslandırılmış yanaşma olmadan xırda kəndli təsərrüfatlarını ünvansız maliyyələşdirmək lazımı səmərə verməyə bilər.

Kənd yerlərində əmək bazarını tarazlıq vəziyyətinə yaxınlaşdıran amillər qismində, ilk növbədə aşağıdakılar qeyd edilməlidir: kooperasiya, birgə maliyyələşmə, proqramlı-yanaşma, dövlət tərəfindən yeni iş yerlərinin yaradılması, o cümlədən, müvafiq infrastrukturun modernləşdirilməsi. Gənclərin aqrar əməyə həvəsləndirilməsi üçün tədbirlər kompleksinin xüsusi əhəmiyyəti nəzərə alınaraq, bu kompleksin iqtisadi və institusional təminatının yaxşılaşdırılması xüsusi aktuallığa malik məsələdir.

Kənd yerlərində özünüməşğulluğun özünəməxsusluğu, burada əmək bazarının formalaşması və inkişafını şərtləndirən amillərin özünəməxsusluğu ilə şərtlənir. Aqrar regionlarda fəaliyyət integrasiyasının səviyyəsi iri şəhərlərdə və sənaye mərkəzləri ilə müqayisədə dəfələrlə aşağıdır. Bu isə birgə fəaliyyət imkanlarını məhdudlaşdırmaqla, yardımçı işçilərə tələbi azaldır. Halbuki məhz kənd yerlərində xüsusi ixtisas tələb etməyən işlərə iddia edənlər daha çoxdur. Bunun səbəblərindən biri kənd təsərrüfatında çalışanların təhsil səviyyəsinin, adətən ölkə üzrə orta səviyyədən bir qədər aşağı olmasıdır.

Aqrar sektorda məşğulluğun strukturu əmək bazarında münasibətlərin keyfiyyətinə mühüm təsir göstərən amillərdəndir. Sahədə məşğulluğun, o cümlədən özünüməşğulluğun inkişafı üçün kompleks tədbirlər görülməlidir. Həmin tədbirlərə aşağıdakıların aid edilməsini məqsədəuyğun hesab edirik:

“hökumət səviyyəsində kənd təsərrüfatı istehsalı ilə məşğul olan şirkətlər, aqroholdinqlər və digər integrasiya edilmiş biznes-strukturlar üçün texniki-texnoloji modernləşdirmə əsasında azad olunanların işə düzəlməsi üçün qeyri-kənd təsərrüfatı sahələrində iş yerlərinin açılması barədə rəqlament işlənilib hazırlanmalı və təsdiq edilməlidir;

- kənddə alternativ fəaliyyət növlərinin inkişafı, o cümlədən özünüməşğulluq və kiçik biznes üçün, ən əlverişli şərait yaradılmalıdır” (4, s. 9).

Kənd yerlərində alternativ özünüməşğulluğa gəldikdə isə, belə bir fikirlə, yalnız müəyyən qeyd-şərtlərlə razılaşmaq olar ki, özünüməşğulluq sektorunda əvvəllər mizdlə işləmiş və iş yerini itirmiş, habelə sahibkarlıq üçün motivi olmayanlar üstünlük təşkil edirlər (2). Məsələ ondadır ki, islahat nəticəsində torpaq payı almış kənd əhəlinin öz təsərrüfatında məşğul olmaq üçün potensial imkanları müxtəlif olsa da, onların, mütləq əksəriyyətini əvvəllər mizdlə işləmiş və iş yerini itirmiş, habelə sahibkarlıq üçün motivi olmayanlar qrupuna aid etmək olmaz. Doğrudur, həmin kateqoriyaya aid insanlar da özünüməşğulluq sektorunda nadir hal deyildir. Başqa sözlə, kənd təsərrüfatında özünüməşğulluğa üstünlük verənlərin motivləri ətraflı araşdırılmalıdır.

Aqrar sektorda rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi sayəsində yeni iş yerlərinin yaradılması imkanları mövcuddur. Doğrudur ki, həmin iş yerləri xüsusi hazırlıq və bir çox hallarda yüksək ixtisas tələb edir. Kənd təsərrüfatının gəlirlik səviyyəsi haqqında danışılan mütəxəssisləri kənddə işlə təmin etmək, daha doğrusu kənddə saxlamaq üçün, bir çox hallarda kifayət etmir. Bu baxımdan aşağıdakı fikirlə razılaşmağı məqsədəuyğun hesab edirik. Odur ki, “ dövlət yeni texnologiyaların faydası ilə onun ümumi əmək bazarına təsirini izləməklə qiymətləndirməlidir... Sahibkarlıq

sferasına investisiyaları stimullaşdırmaqla, habelə rəqəmsal iqtisadiyyatda iş yerlərinin yaradılmasını sürətləndirməlidir” (5, s. 42-43).

Ümumilikdə kənd yerlərində işsizlər və işaxtaranlar onlarla fəaliyyət növləri ilə məşğul ola bilərlər. Həmin əaliyyət növlərinə misal olaraq, ilk növbədə aşağıdakıları göstərmək olar: tərəvəzçilik, arıçılıq, heyvandarlıq, quşçuluq, təchizat və satış işi, texnika təmiri, daşıma xidməti və s.

Müasir şəraitdə postsovet məkanı ölkələrində kənd ərazilərində səmərəli məşğulluğun təmin edilməsi, nəinki iqtisadi, habelə siyasi və iqtisadi təhlükəsizlik məsələsidir. Bu baxımdan aşağıdakı yanaşmanı məqsədəuyğun hesab edirik. “Bu şəraitdə kənd ərazilərinin, orada yaşayan əhalinin səmərəli əmək məşğulluğu təmin edilmədən mümkün olmayan dayanıqlı və tarazlı inkişafı, ölkənin siyasi və iqtisadi təhlükəsizliyinin ən mühüm amillərindən birinə çevrilir” (6, s. 238).

Kənddə özünüməşğulluq bu və ya digər dərəcədə, demək olar ki, həmişə mövcud olmuşdur və olacaqdır. Xeyli dərəcədə belə vəziyyət onun nəticəsidir ki, kənd əhalisinin yalnız bir gəlir mənbəyi olduğunu göstərənlərin xüsusi çəkisi, şəhər əhalisinə nisbətən əhəmiyyətli dərəcədə azdır. “Şəhərlilərə nisbətən kənd əhalisi daha çoxələndirilmiş gəlir mənbələrinə malikdir: əgər ölkə üzrə gəlirlərin yalnız bir mənbəyini göstərənlər, ümumi tərkibin 55%-ini təşkil edərsə, kənd yerlərində bu xüsusi çəki 35%-dən azdır” (2, s. 9).

Kənddə özünüməşğulluğu şərtləndirən amillər qismində burada əməyin ödənişinin digər sahələrə nisbətən aşağı olması da xüsusi qeyd edilməlidir. Bunun səbəblərinə, ilk növbədə kənd təsərrüfatının az gəlirli sahə olması, məhsuldarlığın təbii-iqlim amillərindən güclü surətdə asılılığı, işçilərin ixtisas səviyyəsinin nisbətən aşağı olması, kənd əhalisinin qocalması aid edilməlidir. Haqqında danışılan səbəblər qismində habelə, bazar münasibətlərinin və müvafiq infrastrukturun formalaşması və inkişafında ləngimə hallarının mövcudluğu, kənd yerlərində alternativ məşğulluğun əmək bazarında təklifi azaltmaması qəbul edilməlidir.

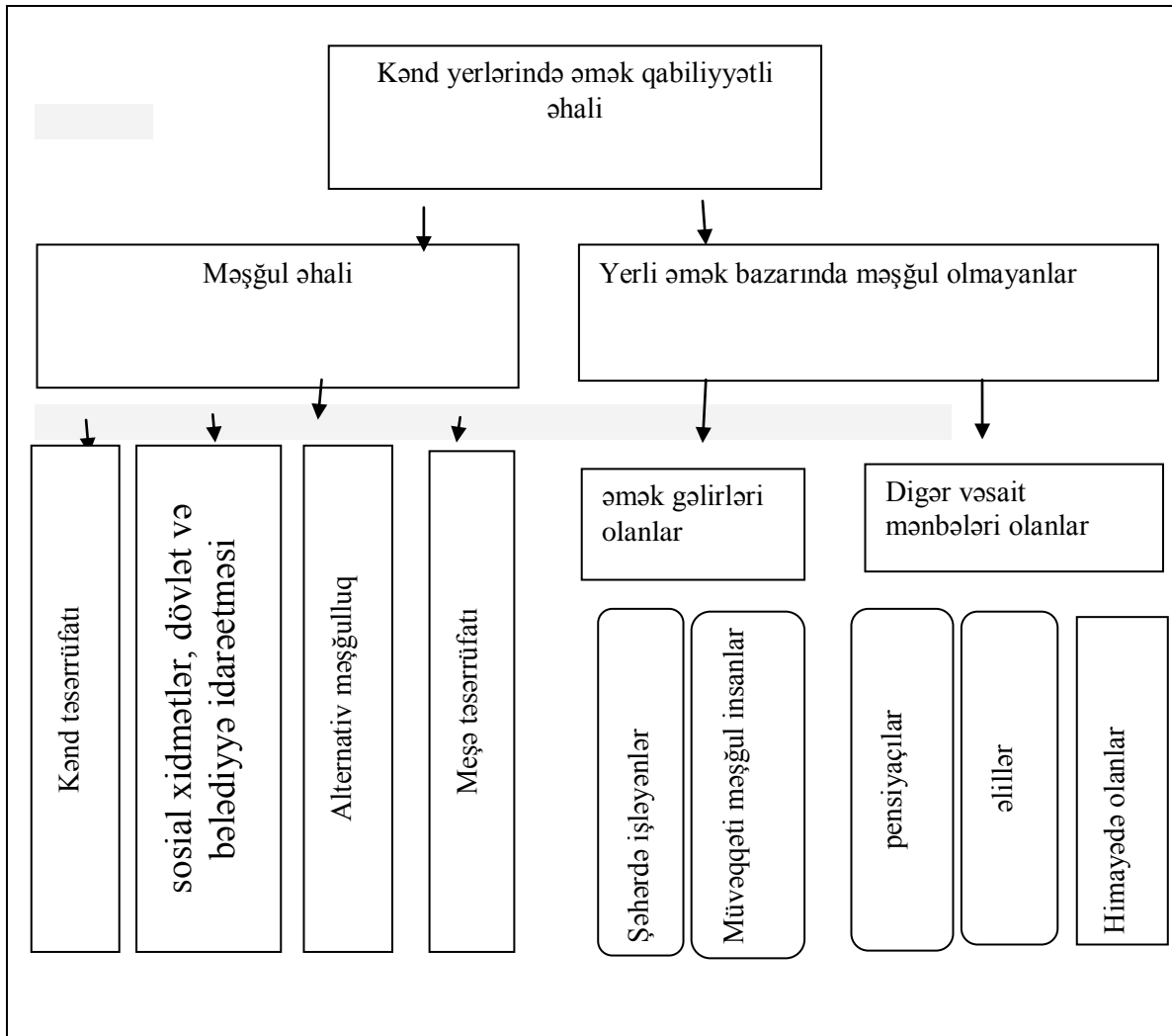
Kənd yerlərində əmək bazarında təklifin strukturu əmək qabiliyyətli əhalinin yerli və ya kənar bazarda məşğulluq əlaməti üzrə fərqləndirilməsini nəzərdə tutur. Bu halda, artıq qeyd edildiyi kimi kənddə sosial xidmətlər, dövlət və bələdiyyə idarəetməsində çalışanlar məşğulluğun nə kənd təsərrüfatına, nə də alternatıv növlərinə aid edilməməlidir (şəkil 1.). Yəni əmək bazarında məşğul olmayanlar qismində isə, ilk növbədə kənardan əmək gəliri olanlar və prnsiyaçılar, əlillər və himayədə olanlar fərqləndirilməlidir. Kənd yerlərində yaşayıb (əsasən şəhəratrafi ərazilərdə) şəhərdə işləyənlər, yəni mütərəddid miqrantlar xüüti qeyd edilməlidir.

Kənddə özünüməşğulluqda mövsümi işlər xüsusi olaraq araşdırılmalıdır. Kütləvi məhsul yığımı dövründə mövsümi işçilərə yaranan ehtiyac işsizlər və işaxtaranlar, ev təsərrüfatında çalışanlar, qeyri-kənd təsərrüfatı sahələrində çalışanlar və bir sıra digər əhali kateqoriyası tərəfindən ödənilir. Aparılan ilin araşdırmalar göstərir ki, mövsümi işçilərin cəlb edilməsi zamanı məhsul yığımında itkilər artır. Kənd təsərrüfatı məhsulunun əsas hissəsinin əllə yığılması zərurəti, maşın və mexanizmlərin tətbiqi imkanlarının məhdudluğu və qismən keyfiyyətə yüksək tələblərlə şərtlənir. Məşğulluğun bu növündə gəlir səviyyəsi, adətən insanları qane etmir və onlar əksər hallarda əməyin natural şəkildə ödənişi arzu edilən deyildir. Yabancı bitki və meyvələr yığımı kənddə özünüməşğulluğun əhəmiyyətli növüdür. Bu fəaliyyətin nəticəsi olan əmtəlik məhsulların reallaşdırılması üçün infrastrukturun modul təşkili təcrübəsi tədricən mənimsənilir.

Aqrar sahədə özünüməşğulluğun gender strukturu da az tədqiq olunmuş istiqamətdir. İlkin yanaşmada, demək olar ki, fiziki imkanlar nəzərə alındıqda kişilər istehsalda, qadınlar isə xidmətdə və sosial sahələrdə üstünlük təşkil etməlidir. Reallıqda isə vəziyyət fərqli ola bilər. Belə ki, müşahidələr qadınların ağır kənd təsərrüfatı işlərində kütləvi surətdə çalışması, heç də nadir hal deyildir.

Kənd yerlərində özünüməşğulluq, artıq qeyd edildiyi kimi, işsizliyin azaldılması baxımından aqrar sektorun inkişafının əksər mərhələlərində real imkan hesab edilə bilər. Həmin imkanın gerçəkləşdirilməsi təşviq mexanizmi formalaşdırılmalı və yeni çağırışlar nəzərə alınmaqla inkişaf etdirilməlidir. Bu baxımdan, aqrar siyasətdə innovasiyalı inkişaf mərhələlərində özünüməşğulluğa diqqət artırılmalı, müvafiq dövlət dəstəyi tədbirləri sistemi qurulmalıdır. Təbii ki, həmin sistem

kənddən yüksək ixtisaslı kadr axınına qarşısının alınması tədbirlərini də əhatə etməlidir. Yüksək ixtisaslı kadrların məşğulluğunun və özünüməşğulluğunun təşviqi, kənddə rəqəmsal mühitin formalaşması və rəqəmsal platformalarda aqrar sektorun tələbləri müvafiq dəstək proqramında nəzərə alınmalıdır.

Şəkil 1. Kənd yerlərində əmək bazarında təklifin sadələşdirilmiş strukturu

Ümumiyyətlə, kənddə və aqrar sektorda özünüməşğulluq proqramının məqsədlərinə aşağıdakılar aid edilir: kənd təsərrüfatı və digər istehsalın modernləşdirilməsi; dayanıqlı inkişaf tələblərini nəzərə alan aqrar istehsalda məşğulluq xəttinin stimullaşdırılması; kənd əmək bazarında vəziyyətin stabilləşdirilməsi; kənd əhalisinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi və məşğulluğun strukturunun yaxşılaşdırılması. Sonuncu məqsəd, kənd yerlərində işəgötürənlərin tələblərini nəzərə almaqla yenidən hazırlıq kursları yaradılması tədbirlərinin birgə təşkili maliyyələşdirilməsi məsələlərini aktualaşdırır.

İnkişaf etmiş ölkələrdə kənd təsərrüfatında məhsuldarlığın artması “sərbəstləşən” kənd əhalisi üçün alternativ məşğulluq axtarışına rəvac vermişdir. Postsovet məkanı ölkələrində kənddə alternativ məşğulluq imkanlarının genişləndirilməsi tədricən də olsa baş verir. Həmin məşğulluğun kənddə təşviqi sistemi isə ilkin təşəkkül mərhələsindədir. Qeyri-kənd təsərrüfatı məşğulluğu üzrə fəaliyyət növləri və müvafiq olaraq iş yerlərinin sayı iri şəhərlərə nisbətən az olsa da, kənd yerlərində və şəhərlərdə əmək bazarının müvafiq göstəriciləri müqayisə oluna bilər. Müvafiq mənbələrdə kənddə alternativ məşğulluq, bəzi qeyd-şərtlərlə qeyri-kənd təsərrüfatı sahələrində məşğulluq kimi təqdim olunur. Belə ki, kənd yerlərində alternativ məşğulluq dedikdə əmək

qabiliyyətli kənd əhalisinin “sosial xidmətlər, dövlət və bələdiyyə idarəetməsi istisna olmaqla qeyri-kənd təsərrüfatı iqtisadi fəaliyyət növləri nəzərdə tutulur. Aşkardır ki, belə məşğulluq daimi və müvəqqəti, əsas və əlavə, formal və qeyri-formal ola bilər” (2, s. 50).

Kənd yerlərində alternativ məşğulluq dedikdə, bir qayda olaraq qeyri-kənd təsərrüfatı məşğulluğu nəzərdə tutulur. Bununla belə, hər bir konkret ərazi üçün qeyri-kənd təsərrüfatı məşğulluğunun ənənəvi olub olmadığı müəyyən edilməlidir. Digər məqam kənd yerlərində ənənəvi olmayan qeyri-kənd təsərrüfatı məşğulluğunun formalaşması və inkişafının səciyyələndirilməsidir. Bilavasitə kənd təsərrüfatı istehsalı ilə deyil, onunla əlaqədar xidmət sahələrində məşğulluğun alternativ sayılıb-sayılmaması məsələsinin, zənnimizcə həlli sadədir. Aqrar sahəyə xidmət sahələrində çalışanların mühüm hissəsini qeyri-kənd təsərrüfatı sahəsinə (alternativ məşğulluğa) aid etmək lazım deyildir. Deyək ki, kənd təsərrüfatı məhsulları qəbul məntəqəsində, ilkin emal fəaliyyəti göstərənlər, xüsusilə onlar kənd təsərrüfatı istehsalçısıdırlarsa alternativ məşğul sayılmamalıdır.

Kənd yerlərində fəaliyyətin alternativ məşğulluğa aid edilməsi çətin olan növlərinə aqroturizm və xüsusilə ekoloji təmiz məhsul istehsalçısına xidmət qeyd edilməlidir. Məsələ ondadır ki, aqroturizm xidməti göstərənlər turistlərə, ilk növbədə kənd təsərrüfatı istehsalı proseslərini nümayiş etdirirlər. Ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları ilə birgə fəaliyyət də bu baxımdan aqrar xarakterli olduğundan, onları kənd təsərrüfatında özünüməşğul kateqoriyasına aid etmək olar.

Kənd yerlərində əmək bazarına rəqəmsal texnologiyaların təsiri artsa da, bu təsir, gözləniləndən kimi, böyük şəhərlərdə və sənaye mərkəzlərində olduğu səviyyədə deyildir. Doğrudur, artıq orta ixtisas tələb edən iş yerlərinin avtomatlaşdırılması baş verir və bu proses aqrar regionlara da tədricən yayılır. İlkin təhlil göstərir ki, kənd yerlərində əmək bazarında rəqəmsal texnologiyaların təsiri istiqamətləri kimi aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- həmin texnologiyaların tətbiqi nəticəsində işdən azad edilənlər (müqayisəli göstəricilərdə) kənd yerlərində daha azdır;
- rəqəmsal texnologiyaların tətbiq dairəsinin genişlənməsi sayəsində məhsuldarlığın artım tempi, müvafiq işçilərin əmək haqqının artım tempini üstələməyə bilər;
- işə düzəltmə sisteminin təkmilləşdirilməsi məqsədilə rəqəmsal texnologiyaların üstünlüklərini reallaşdırmaq üçün məsrəflər, bir çox hallarda özünü doğrultmur. Məsələ ondadır ki, kənd yerlərində məhz rəqəmsal mühitdə yaranması proqnozlaşdırılan yeni iş yerləri gözlənilən sayda meydana gəlmir.

Ümumilikdə rəqəmsallaşmanın əmək bazarına, o cümlədən kənd yerlərində neqativ təsirini azaltmaq üçün aşağıdakı istiqamətlərdə tədbirlərin görülməsi təklif edilir: təhsilin və təhsil infrastrukturunun rəqəmsallaşma mühitinin yeni tələblərinə uyğunlaşdırılması; işəgötürənlərin təhsil problemləri ilə məşğul olan tədqiqat institutları və mərkəzləri ilə əməkdaşlığı. Məsələ ondadır ki, işəgötürənlən yeni meydana gələn və çoxsaylı vakansiyalar yaradan fəaliyyət sahələri üçün kadrlar tapmaqda çətinlik çəkirlər. İşə götürənlər təhsil problemləri ilə məşğul olan tədqiqat institutları və mərkəzləri ilə əməkdaşlıq sayəsində yeni kadrlarda görmək istədikləri keyfiyyətlərin, bu və ya digər dərəcədə nəzərə alınmasına nail ola bilərlər; özəl kapitalın insan kapitalına yönəldilməsinin stimullaşdırılması. Bu istiqamətdə dövlət-özəl bölmə tərəfdaşlığı imkanlarından istifadə məsələləri aktuallaşır.

NƏTİCƏ

Müasir aqrar sektorda məşğulluğun strukturu kənd yerlərinin əmək bazarında münasibətlərin keyfiyyətinə mühüm təsir göstərən amillərdəndir. Şəhərlər və sənaye mərkəzləri ilə müqayisədə kənd yerlərinin əmək bazarında çeviklik aşağı səviyyədədir, iş qüvvəsinə tələb və işə düzəlmə imkanları məhduddur. Aqrar sektorda mövsümi işlərə işsizlərin və işaxtaranların, ev təsərrüfatında çalışanların, qeyri-kənd təsərrüfatı sahələrində çalışanların cəlb edilməsi özünüməşğulluğun xarakterinə əhəmiyyətli təsir edir. Aqroturizm, yabanı bitki və meyvələrin yığılı kənddə özünüməşğulluğun əhəmiyyətli növü olmaqla, onun miqyası müvafiq infrastrukturun modul təşkili

səviyyəsindən asılıdır. Rəqəmsal texnologiyaların kənd yerlərində əmək bazarına neqativ təsirini azaltmaq üçün təhsil və təhsil infrastrukturunun rəqəmsallaşma mühitinin yeni tələblərinə uyğunlaşdırılmalı, işəgötürənlərin təhsil problemləri ilə məşğul olan tədqiqat institutları və mərkəzləri ilə əməkdaşlıq intensivləşdirilməli, özəl kapitalın insan kapitalına yönəldilməsinin stimullaşdırılmasında dövlət-özəl bölmə tərəfdaşlığı imkanlarından istifadə edilməlidir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Шитяков Р. А. Особенности сельского рынка труда муниципальных образований // Молодой учёный №21 (80), 2014, с. 469-474
2. Альтернативная занятость в сельской местности России. Авторы: Е. Серова - руководитель проекта Н. Карлова, Т. Тихонова, О. Шик, П. Мокшина Москва, Институт экономики переходного периода, 2006, 72 с.
3. Balayev R.Ə. Torpaq islahatının 20 ili: uğurlar, imkanlar və vəzifələr// “Azərbaycanda torpaq islahatının 20: nailiyyətlər və perspektivlər” mövzusunda ümumrespublika elmi-praktiki konfransının materialları. Bakı, 2016. s.12-16
4. Бондаренко Л.В. Сельский рынок труда: состояние и тенденции// Вестник сельского развития и социальной политики. 2015, №3 (7), с.2-10
5. Алиев М. Д. Влияние цифровой экономики на мировой рынок труда // Международная экономика №3/2018, с.39-43
6. Барлыбаев А. А., Ишназаров Д.У., Ишназарова З.М..Современный рынок труда в сельской местности России. ВЕСТНИК ПНИПУ Социально-экономические науки. 2016, №4, с.229-242

Гулиев А.А., докторант

Характеристика среды развития сельского рынка труда и самозанятости в аграрном секторе

Резюме

В статье исследованы теоретико-методологические проблемы развития рынка труда и самозанятости в аграрном секторе, высказано мнение по поводу некоторых научно-теоретических положений. Определены специфические особенности рынка труда в сельской местности. Выявлены средообразующие факторы развития самозанятости в аграрном секторе. Разработана упрощенная структура предложений на сельском рынке труда. Уточнена состав самозанятых субъектов в сельской местности и дана характеристика новых тенденций в аграрной деятельности. Исследованы некоторые аспекты влияния цифровых технологий в структуре самозанятости в аграрном секторе.

Ключевые слова: рынок труда, занятость, самозанятость, сельские местности, аграрный сектор, структура предложений, агротуризм, сбор дикорастущих растений и фруктов, цифровые технологии.

Guliyev A.A., doctoral student

Characteristics of development in labour market environment in rural areas and self-employment in the agrarian sector

Abstract

The thoretical-metodological problems of labour market and the development of self-employment in agricultural sector have been explored and comments have been made on a number of scientific-theoretical provisions in the article. Ppeculiarities of the labor market in rural areas have been identified. The enabling factors for development of self-employment in the agrarian sector have been revealed. The simplified structure of the supply in the village labour market.has been elaborated. Composition of self-employed subjects in rural areas has been clarified, new trends in agrarian activities have been characterized. Some aspects of the influence of digital technologies on the structure of self-employment in the agrarian sector have been studied.

Keywords: labour market, employment, self-employment, rural areas, agrarian sector, structure of supply, agrotourism, wild plant fruit harvesting, digital technologies.

Daxil olub: 03.08.2019